

*Кізіль М. А.,
аспірант
Запорізького національного університету*

КОГНІТИВНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ВИТОКИ, ЗАВДАННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню джерел походження, завдань і перспектив розвитку нового напрямку термінознавчої науки – когнітивного термінознавства. Продовжуючи традиції класичного термінознавства, що виникло та розвивалось у межах структурної лінгвістики, когнітивне термінознавство стає водночас якісно новим, поліпарадигмальним напрямом дослідження термінів і терміносистем, принципи й методи якого базуються на когнітивно-дискурсивних засадах дослідження наукової (професійної) мови як засобу когніції та комунікації її носіїв.

Ключові слова: класичне термінознавство, когнітивне термінознавство, когнітивно-дискурсивні засади, структурна лінгвістика, термін, терміносистема.

Постановка проблеми. Еволюційний характер наукового лінгвістичного мислення визначає розвиток усіх сфер і галузей лінгвістичного знання, усіх дисциплін лінгвістичного циклу. Принципового значення він набуває і для сучасного термінознавства, що з часів своєї появи на початку 30-х років ХХ століття займається вивченням спеціальних одиниць мови – термінів і системних форм їх організації – терміносистем. Теоретико-практичні засади їх вивчення були закладені ще в першій половині ХХ століття у працях австрійського науковця Ойгена Вюстера, видатних російських лінгвістів Д.С. Лотге, Е.К. Дрездена, а пізніше Г.О. Винокура, О.О. Реформатсько-го, Б.Н. Головіна й інших.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття визначається появою новою дослідницького напрямку – когнітивного термінознавства. Термін «когнітивне термінознавство» був уперше зафіксований у 1998 році С.В. Грінювим в Історичному систематизованому словнику термінів термінознавства [4, с. 32]. Надалі його розробка здійснювалася у працях В.М. Лейчика [12, с. 121], Л.О. Манерко [13, с. 641–643], О.Г. Козловської [11, с. 245–246] та інших науковців. Отже, метою наукової розвідки є системний аналіз когнітивного термінознавства як нового напрямку термінознавчої науки, що сформувався під впливом ідей, методів і принципів когнітивної й когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістичних знань, а завданнями є аналіз походження, особливостей і перспектив розвитку когнітивного термінознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що термінознавство з'являється як окрема дисципліна в лінгвістичній парадигмі знань і починає бурхливо розвиватися за часів лінгвістичного структуралізму (структурної лінгвістики). Цей напрям дослідження мови виник на початку ХХ століття із появою «Курсу загальної лінгвістики» видатного швейцарського науковця, засновника лінгвістичного структуралізму, Ф. де Соссюра [15]. Остаточо сформувавшись у 20–30-ті роки ХХ століття, структурна лінгвістика являла собою су-

купність наукових поглядів на мову як складну багаторівневу систему знаків, що включає в себе множинність взаємопов'язаних і взаємозумовлених дискретних елементів (одиниць мови, їхніх класів, підсистем), структурно організованих і впорядкованих [16, с. 9]. Сукупність взаємозв'язків між елементами мовної системи та їхня упорядкованість у межах того чи іншого рівня визначалась науковцями як структура [8, с. 17].

Першочергову увагу структуралісти приділяли саме дослідженню мовних структур (підсистем, класів, одиниць), що створюються системними відношеннями між їхніми елементами. Структура, яка досить часто визначалась науковцями як модель, повинна відповідати, на їхню думку, трьом необхідним умовам: цілісності – підпорядкуванню елементів структури її цілому, тобто самій структурі; трансформації – упорядкованому переходу однієї структури (рівня організації елементів, що становлять цю структуру) в іншу; саморегулюванню – здібності структури та її елементів самостійно стабілізувати зовнішній вплив, що порушував їхнє функціонування за правилами, визначеними у межах структури [16, с. 24]. Базові ідеї про систему й структуру, розвинуті й обґрунтовані в структурній лінгвістиці, безумовно, стали відправним пунктом у дослідженні терміносистем, особливостей їх організації, структурних і системних характеристик їхніх одиниць у класичному, традиційному термінознавстві.

Еволюційні зміни дослідницького ракурсу термінознавства визначаються саме розвитком *когнітивного* напрямку вивчення мови (когнітивної лінгвістики). На сьогодні когнітивна лінгвістика є одним із пріоритетних напрямів сучасного мовознавства, що має на меті пояснення різних фактів лінгвальної дійсності на підставі їх зв'язку з певними явищами у мисленні людини [7, с. 81]. Когнітивна лінгвістика вивчає мову та мовлення як засіб сприйняття й осмислення позамовної дійсності; категоризації та концептуалізації її фрагментів і внутрішнього рефлексивного досвіду людини [14, с. 33]; обробки, збереження, використання й передавання необхідних знань та інформації [7, с. 37]. Об'єктом когнітивної лінгвістики є, зокрема, мова та її одиниці як експоненти когнітивних структур [10, с. 66].

Пріоритет принципів і методів когнітивного дослідження мови зумовлений висуненням на перший план проблем співвідношення мовних структур зі структурами ментальними, питанням представлення в мові та свідомості людини її досвіду й різних типів знань, набутих нею в процесі соціалізації та розвитку [4, с. 38–39]. Розквіт когнітивних лінгвістичних студій пояснюють невпинним інтересом мовознавців до процесів мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, потребою її розуміння й пояснення [10, с. 75].

Інтегративний характер сучасних лінгвістичних розвідок визначається також поєднанням когнітивного й дискур-

сивного підходів у вивченні мови, мовлення, їхніх одиниць, явищ і фрагментів лінгвальної дійсності. Основою когнітивно-дискурсивного дослідження мови є її розуміння «і як однієї з основних здібностей людського мозку, пов'язаних зі здійсненням ментальних операцій, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини (у тому числі й мовленнєвого спілкування), і як головного засобу передавання знань та обміну інформацією в процесі комунікації» [6, с. 37]. Поява й укорінення когнітивно-дискурсивного підходу як провідного в дослідженні мови в її широкому розумінні продиктовано її онтологічною сутністю – слугувати основним засобом когніції та комунікації для Homo Sapiens і Homo Loquens.

Під впливом панівних когнітивного й когнітивно-дискурсивного підходів у вивченні мови, що остаточно укорінилися в лінгвістиці наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, і відбувається поява та становлення нового напрямку дослідження термінів і терміносистем – *когнітивного* [2, 5; 12] (*когнітивно-дискурсивного*) [1, с. 34] чи *гносеологічного* [9, с. 24] термінознавства. Зазначимо, що терміни «когнітивно-дискурсивне», «гносеологічне» використовуються як синоніми до терміна «когнітивне термінознавство» в наукових працях деяких дослідників цієї сфери лінгвістичного знання [1; 3; 9].

Когнітивне термінознавство є закономірним етапом розвитку термінознавчої науки. На думку Л.О. Манерко, уже давно існує «нагальна потреба говорити про когнітивне термінознавство, що з'явилося у зв'язку з розповсюдженням ідей когнітивізму, становленням когнітивно-дискурсивної парадигми, накопиченням значного за обсягом масиву фактичних даних у сфері термінології, що почали вимагати адекватних методів дослідження, новітніх концепцій і теорій інтерпретації та пояснення» [13, с. 642].

Якщо традиційне термінознавство не виходило за межі аналізу терміна й тієї системи понять, яку він відображає, то когнітивне термінознавство є «відкритим» для широких міждисциплінарних програм дослідження, для вивчення термінів і терміносистем у широкому культурному контексті. Так, наприклад, С.В. Грін'юв, указуючи, що когнітивне термінознавство є «найбільш перспективним напрямом термінологічних досліджень» [5, с. 12], відмічає його важливість «не тільки для вивчення особливостей розвитку наукового пізнання..., а й для вивчення шляхів людської культури та цивілізації загалом» [5, с. 12].

З одного боку, когнітивне термінознавство продовжує традиції лінгвоцентричного (терміноцентричного, або класифікаційно-структурного) термінознавства, спрямованого на аналіз термінів, терміносистем, особливостей їх творення, функціонування, упорядкування тощо; з іншого – воно набуває рис, притаманних сучасному етапові наукового лінгвістичного знання: стає антропоцентричним, міждисциплінарним, поліпарадигмальним, передбачає профілювання того самого термінологічного об'єкта дослідження різними дослідницькими парадигмами, звертає увагу й на асистемні явища, синтезує позиції різних шкіл і напрямів.

Постулюючи принцип антропоцентризму, когнітивне термінознавство спирається на епістему, «суб'єктивні властивості об'єкта наукового пізнання» [10, с. 68], розглядаючи термін як компоненти динамічної підсистеми мови, своєрідний корелят ментальної операції, що відбувається в свідомості дослідника, «одиницю, що конвенційно співвідноситься

з поняттям і предметом професійної галузі та слугує засобом концентрації, фіксування, збереження й передавання професійної інформації» [1, с. 24]. Із позицій когнітивного термінознавства терміни народжуються в дискурсі та формують свій зміст у процесі когніції й лише пізніше закріплюються або не закріплюються в текстах, у словниках, у тезаурусах або термінологічних банках даних, якщо в цьому є практична необхідність [11, с. 246].

Основні завдання когнітивного термінознавства полягають у залученні до аналізу більшого корпусу терміноодиниць, з'ясуванні процесів формування міжгалузевих термінів, метатермінів і систем їх упорядкування. Зазначимо, що розробка когнітивної теорії дослідження термінів і терміносистем аж ніяк не спрощує їх науковий розгляд, хоча й наближає лінгвістів і термінознавців до розуміння їхньої сутності й закономірностей функціонування. Найбільш важливим моментом у когнітивному вивченні термінів і терміносистем є визнання центральної ролі людини в процесах пізнання та комунікативної діяльності [2, с. 66; 5, с. 12].

Когнітивні дослідження терміносистем дають змогу зрозуміти й описати ті концептуальні структури, що визначають особливості організації терміносистем на основі одиниць, які їх становлять; указати на ті когнітивні та комунікативні фактори, що зумовлюють формування цих терміносистем, їхнього змістового простору, показати динаміку змін і розвитку цих терміносистем залежно від загального фонду людських знань і досвіду на певному етапі їх розвитку. Водночас вони надають можливість представити концептуальну організацію терміносистеми на основі пропозиційного аналізу виокремлених у її межах термінологічних одиниць і їхніх класів. Це все сприяє розширенню уявлення про співвідношення ментальних структур збереження наукових і професійних знань із засобами їх вербалізації, подальшому вдосконаленню методів дослідження системної мовної організації спеціальних знань [1, с. 24].

Аналіз останніх, найбільш вагомих наукових праць, присвячених проблемам розвитку когнітивного термінознавства [1; 2; 3; 5; 12; 13], дав змогу виокремити його найбільш перспективні напрями:

1) подальший аналіз когнітивних властивостей термінів як корелятив ментальної діяльності й одиниць наукового (професійного) мислення та знання;

2) вияв та інтерпретація фактів взаємозв'язку між розвитком термінології й динамікою наукового (професійного) знання), виникненням і розповсюдженням наукових ідей;

3) аналіз різних типів і видів професійного знання (теоретичного/емпіричного, раціонально-логічного й перцептивного, що рефлексується та є «неявним»), визначення найважливіших форматів збереження цього знання, опис його специфіки;

4) аналіз термінів і термінологій як частини складних семіотичних систем наукової (професійної) діяльності комунікації;

5) вивчення особливостей репрезентацій найважливіших гносеологічних категорій у термінології різних галузей знання та діяльності, вияв системоутворювальних категорій кожної галузі наукового (професійного) знання;

6) дослідження когнітивних аспектів утворення, перетворення, розвитку терміносистем, вияв особливостей їх функціонування в той чи інший історичний період;

7) вивчення наукової (професійної) мовної особистості як суб'єкта продукування та розвитку професійного знання, повноцінного учасника наукової (професійної) комунікації, розробку типології професійних мовних особистостей;

8) дослідження функціонування спеціальної лексики в різних типах дискурсів;

9) розробка цілісної типології наукових (професійних) дискурсів, субдискурсів, їх жанрової специфіки;

10) вияв принципів організації конкретних метамов наукового опису, установлення ролі термінології в їх функціонуванні.

Висновки. Уважаємо, що когнітивне термінознавство є новим, закономірним етапом розвитку відповідної галузі лінгвістичного знання, спрямованим на дослідження еволюційних процесів термінів і терміносистем, причин і механізмів динамічних змін, що відбуваються у сфері наукової (професійної) комунікації та ураховують і відбивають когнітивно-комунікативні потреби носіїв мови. Подальші перспективи вбачаємо в детальному аналізі теоретичних положень когнітивного термінознавства.

Література:

1. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М.Н. Володина. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 2000. – 128 с.
2. Голованова Е.И. Базовые когнитивные понятия и развитие терминоведения / Е.И. Голованова // Вестн. Удмуртск. ун-та. Серия «История и филология». – 2010. – Вып. 2. – С. 85–91.
3. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение : [учеб. пособ.] / Е.И. Голованова. – М. : ФЛИНТА, НАУКА, 2011. – 136 с.
4. Гринев С.В. Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения : [учеб. пособ.] / С.В. Гринев. – М. : МПУ, 1998. – 96 с.
5. Гринев С.В. Когнитивное терминоведение / С.В. Гринев // Научно-техническая терминология. – 2002. – Вып. 1. – С. 11–15.
6. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 35–47.
7. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймворк / С.А. Жаботинская // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства: Проблеми прикладної лінгвістики. – 2004. – № 9. – С. 81–92.
8. Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику / Л.Н. Засорина. – М. : Высшая школа, 1974. – 319 с.
9. Ленков А. Терминология та її роль у представленні знань / А. Ленков // Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 24–29.
10. Кирилина А.В. Когнитивная наука и новая эпистема гуманитарного знания / А.В. Кирилина // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е.С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 66–75.
11. Козловская О.Г. Когнитивный подход к исследованию термина как инструмента познания / О.Г. Козловская // Язык как средство коммуникации: теория, практика, методика преподавания. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 2007. – С. 245–247.
12. Лейчик В.М. Когнитивное терминоведение – пятый этап развития терминоведения как ведущей научной дисциплины рубежа XX–XXI веков / В.М. Лейчик // Когнитивная лингвистика: новые проблемы познания. – М. : Рязань, 2007. – С. 121–133.
13. Манерко Л.А. Терминоведческая наука XX столетия / Л.А. Манерко // Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство : сб. в честь Е.С. Кубряковой. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 641–650.
14. Селіванова О.А. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підруч.] / О.А. Селіванова ; МОН України. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Соссюр де Ф. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр ; ред. Ш. Балли и А. Сеше ; пер. с франц. С.В. Чистяковой. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 432 с.
16. Шаумян С.К. Структурная лингвистика / С.К. Шаумян. – М. : Наука, 1965. – 396 с.

Кизиль М. А. Когнитивное терминоведение: истоки, задания, перспективы развития

Аннотация. Статья посвящена исследованию источников происхождения, заданий и перспектив развития нового направления терминоведческой науки – когнитивного терминоведения. Продолжая традиции классического терминоведения, которое появилось и развивалось в рамках структурной лингвистики, когнитивное терминоведение становится одновременно качественно новым, полипарадигмальным направлением исследования терминов и терминосистем, принципы и методы которого базируются на когнитивно-дискурсивных принципах исследования научного (профессионального) языка как средства когниции и коммуникации его носителей.

Ключевые слова: классическое терминоведение, когнитивное терминоведение, когнитивно-дискурсивные принципы, структурная лингвистика, термин, терминосистема.

Kizil M. Cognitive terminology studies: the beginnings, tasks and perspectives of development

Summary. The article is devoted to the investigation of the sources of origin, tasks and perspectives of a new direction of terminology studies – Cognitive Terminology Studies. Keeping on following the traditions of classical Terminology studies, that appeared and developed within the frameworks of Structural Linguistics, Cognitive Terminology Studies concurrently becomes a brand new multi-paradigm direction of the investigation of terms and terminological systems, principles and methods of which are based on the cognitive and discursive approach to the investigation of the scientific (professional) language as a means of cognition and communication of its speakers.

Key words: classical terminological studies, cognitive terminological studies, cognitive and discursive approach, structural linguistics, term, terminological system.